

11. Ширяева П.Г. Из истории становления революционных пролетарских традиций // СЭ. – 1970. – № 3.
12. Robotnik. – 1890. – 1 may.

13. Robotnik. – 1890. – 15 may.
14. Pierwszy Maj we Lwowie. – S. 4.

Надійшла до редколегії 03.09.13

Н. Кузина, канд. ист. наук, доц.,
А. Аль-Анни, студ. магистратури
КНУ имени Тараса Шевченка, Киев

СТАНОВЛЕНИЕ ПЕРВОМАЙСКОГО ПРАЗДНИКА НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ

В статье проанализированы особенности становления и развития первомайского праздника на украинских землях в конце XIX века. Ключевые слова: 1 мая, День международной солидарности трудящихся, пролетариат, маевка, забастовка, демонстрация.

N. Kuzina, Ph.D. (History), Associate Prof.,
A. Al-Anni, Master Stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FORMATION OF MAY DAY HOLIDAYS IN UKRAINIAN LANDS

This paper analyzes the features of the formation and development of the May Day holidays in the Ukrainian lands in the late nineteenth century.

Key words: May 1, Labour Day, the proletariat, Maevka, strike, demonstration.

УДК 327.8[(575): (73): (410)] "19"

Г. Мінгазутдінова, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ В БРИТАНСЬКИХ ТА АМЕРИКАНСЬКИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті аналізується роль та функції регіону Центральної Азії, відображені в роботах видатних геополітиків США та Великої Британії ХХ ст..

Ключові слова: Центральна Азія, геополітика, Хелфорд Макіндер, Ніколас Спикмен, Збігнев Бжезінський.

Упродовж століть Центральна Азія була ареною боротьби між світовими потугами. У ХІХ ст. основним претендентом на домінування регіоном виступала Велика Британія, противагу якій могли створити лише Франція, а потім і Російська Імперія. Протиборство Росії з Британією в регіоні до початку ХХ ст. отримало назву "Великої гри". Такий термін запропонував А.Коноллі [25, с.3; 2, с. 87], а його популяризатором став Р.Кіплінг. Із зняттям з порядку денного протиборства зразка ХІХ ст. його замінила "Нова Велика Гра", що розгорнулася між світовими гравцями епохи "холодної війни" – США та СРСР – в діях та намірах яких йшлося не так про територіальне, як про ресурсне домінування. Особливо це почало виявлятися тоді, коли СРСР змінила Російська Федерація.

Глобальні політичні взаємодії та інтенсивна глобалізація поставили пострадянську Центральну Азію у непрості географічні й політичні умови. Адже занепад СРСР призвів не тільки до звільнення радянських республік, але й до відродження інтересу до ряду класичних геополітичних концепцій, пов'язаних не тільки з боротьбою за територіальний контроль, а й за ресурсну базу регіону [8]. З геополітичної точки зору регіон Центральної Азії залишилась одним з найважливіших у світі регіонів, адже саме вона створює буферну зону між наймогутнішими світовими гравцями сучасності. Перебуваючи у самому центрі Євразії, вона є своєрідною брамою до стратегічно важливих континентальних районів [6]. Тож будь-які події в Центральній Азії мають вплив не тільки на регіон, а й на геополітичний баланс у Євразії.

Першій у ХХ ст. концептуалізації становища регіону світова спільнота завдячує британському географові Х.Макіндеру, який залучив географічну науку до міжнародно-політичного аналізу. "Світовий острів" – так визначав дослідник суходіл у складі дотичних континентів Азії, Європи та Африки. У серці "острова" Х.Макіндер вбачав ключ до управління їм – "Хартленд". Суть контролю над Хартлендом, а відтак і над Світовим остро-

вом та світом [18, с. 106] полягала у контролі над привілейованим доступом до енергетичних ресурсів Світового острова. Ця оцінка була підтверджена значно пізнішими геологічними дослідженнями: прикаспійські надра станом на 2013 р. містили 48 млрд. барелів нафти та 8 269 трлн. метрів куб. природного газу [26]. Тож доступ до природних ресурсів такого масштабу безумовно надавав глобальні переваги володареві Хартленду.

Ще у своїй першій розвідці Х.Макіндер пояснював можливість просування головного конкурента Британії – Російської імперії – на схід та прогнозував перспективи цього просування – розбудову світової імперії на базі азійських ресурсів. За його твердженням, поштовх до експансії Росії в бік Хартленду дали події кінця ХІХ ст. – переселення селян в Причорноморські степи та поживлення сільського господарства за рахунок цих процесів, а, відтак, фінансовий та економічний стрибок Росії, що сприяв її просуванню до Західного Туркестану [19, с. 434]. Тож поставало питання: які перспективи очікували на Росію, якщо середньоазійські землі досягнуть рівня розвитку її європейської частини, забезпечуючи Росію величезними природними ресурсами? На думку Х.Макіндера, контроль над Центральною Азією тяг за собою перспективу домінування в євразійському просторі, а згодом і у військово-морській сфері, адже континентальні ресурси Росія могла використати для розбудови потужного флоту, що стало би передумовою для її всесвітнього панування [19, с. 436]. Таким чином, в основі концепції Х.Макіндера лежало визнання непримиренності володаря Хартленду та морської потуги.

Ідеї Х.Макіндера одразу після її введення в науковий та політичний обіг завоювати багато прихильників, хоча й не надто багато продовжувачів. Серед останніх заслуговує бути згаданим насамперед учень Х. Макіндера по Лондонській школі економіки та політичних наук Джеймс Фейєрґрів. У своїй відомій праці "Географія і світова могутність", вперше опублікованій у 1915 р., він

розвинув теорію свого вчителя і сформулював поняття "зони компресії" (crush zone). На момент п'ятого перевидання Дж.Фейргрівом своєї розвідки в 1927 р. він включає до меж цього геополітичного утворення Фінляндію, Швецію, Норвегію, Данію, Голландію, Бельгію, Люксембург, Швейцарію, Польщу, Балканські держави, Персію, Афганістан, Сіам і Корею [13, с. 330]. До визначальних геополітичних характеристик цих країн він зараховував їх "незадовільну позицію буферних держав, котрим притаманні ненадійна політична незалежність та економічна залежність". Прикметним було те, що, на думку дослідника, Центральна Азія (на той час переважно інкорпорована до складу СРСР) або безпосередньо межувала з "зоною компресії" високого політичного ризику, або навіть частково входила до неї (Афганістан).

У роки Другої світової війни напрацювання Макіндера отримують нове прочитання. Відродження інтересу до Хартленду було зумовлено потребою пояснення новітніх геополітичних реалій – зокрема, формування нового глобального протиборства. Зростання впливу СРСР багатьма тогочасними дослідниками пояснювалося саме через призму Хартленду: "могутність СРСР зумовлена недосяжністю Центральної Азії для Заходу" [21]. Хоча після завершення "холодної війни" британські та американські науковці оголосили про "зникнення привида Хартленду", поява нових незалежних держав на терені колишнього СРСР сприяло черговому відновленню інтересу до ідей Х.Макіндера та його послідовників. Саме до його доробку стали звертатися для пояснення мотивів політики держав щодо регіону та формування прогнозів діяльності ключових міжнародних гравців у Центральній Азії. Отже, Х.Макіндер "жив та житиме в Центральній Азії" [25, с. 178].

Актуалізація макіндерівської геополітичної концепції ще в 40-х рр. породила творчу критику британського теоретика. Зокрема, американський міжнародник Н.Спикмен наполіг на тому, що Хартленд занадто переоцінюється Х.Макіндером. У цілому сприйнявши концепцію свого попередника, Н.Спикмен змістив акцент на території, які позначалися в теорії Х.Макіндера як "внутрішній півмісяць" – приокеанічні землі, що межували з Хартлендом. У Н.Спикмена вони отримали назву Римленду. Саме їх дослідник розглядав як буферну зону між морськими та сухопутними потугами. Хартленд виступав всього лише як географічний простір, який сприймав вплив з боку Римленду, не маючи при цьому самостійної геосторичної функції. Саме контроль над Римлендом Н.Спикмен розглядав як запоруку панування на світовій політичній арені та навіть пропонував перефразувати знамениту тезу Х.Макіндера про роль Східної Європи як ключа до Хартленду: "Хто контролює Римленд – контролює Євразію, хто контролює Євразію, той панує над світом" [17].

Хоча Н.Спикмен розглядається багатьма дослідниками як головний критик Х.Макіндера, [21] їхні наукові доробки в сукупності з класичними положеннями А.С.Мехена заклали основи міжнародно-стратегічних настанов США в пост біполярну добу. Так, якщо Х.Макіндер та Н.Спикмен по різному розглядали ресурсний потенціал Євразії (Центральної Азії зокрема), то вони були єдині в одному: наявність нестабільного становища саме в Євразії в мирний або військовий час є принциповою проблемою для безпеки англо-американського світу [17]. Ряд західних науковців навіть вважають, що між роботами Х.Макіндера та Н.Спикмена нема істотних розбіжностей. Адже "ідеї Спикмена є в чистому вигляді макіндерівськими, починаючи з теорії

Хартленду" [23, с. 349]. Об'єднує Н.Спикмена та Х.Макіндера і те, що їхні концепції розглядають Євразію під кутом зору стратегічної важливості для англо-американського світу. Саме в контексті такого розгляду Євразії й постає основне питання ієрархії Хартленду та Римленду в геополітичному просторі.

Своєрідним синтезом ідей Х.Макіндера та Н.Спикмена став дослідницький доробок американського міжнародного стратега З.Бжезінського. Слідом за геополітиками перш. пол. XX ст. він висунув концепцію світового політичного домінування США у період постання постбіполярної системи міжнародних відносин на основі перетворення Америки на "одноосібного координатора" Євразії. Поняттям "Євразія" він характеризує простір "від Лісабону до Владивостоку", на якому розташувались "шахові фігури", котрі мають пересувати найвпливовіші політичні гравці епохи, формуючи новий геополітичний порядок [1, с. 48]. З.Бжезінський переконаний, що євразійський материк здавна виступав центром світової могутності, адже в різні часи народи, що населяли його, мали змогу успішно потрапляти в інші частини світу та встановлювати своє панування над ними. При цьому окремі євразійські держави діставали "особливий статус" та користувалися привілеями провідних держав світу [1, с. 11].

За перший приклад такого впливу стратег обирає найпотужнішого гравця на теренах Євразії в минулому – Монгольську імперію [1, с. 27]. Саме Євразія, згідно зі З.Бжезінським, є для США "головним геополітичним призом" [1, с. 43], адже тут розташовані найбільш динамічні країни сучасного світу та значні природні ресурси, на яких вже робили наголос попередники З.Бжезінського. Таким чином, головною метою США для досягнення та закріплення всесвітнього панування є встановлення контролю над важливою частиною Євразії – Центральною Азією, і, в першу чергу, над її ресурсною базою. Найважливішу роль в регіоні З.Бжезінський відвів двом колишнім середньо азійським республікам – "щитові регіону" – Казахстану та Узбекистану – його "душі" [1, с. 156]. У ролі основних конкурентів США в Центральній Азії розглядаються більш звичні Росія, Іран та Туреччина і держави, котрі інтенсивно нарощують свій вплив – Китай, Пакистан та Індія. Кожного з гравців у регіоні цікавлять геополітичний вплив, реалізація національних інтересів, безпека та доступ до щедрих природних ресурсів. Визначальними для США є насамперед енергетичні інтереси та обмеження домінуючої ролі Росії, адже розробка місцевих природних ресурсів (зокрема тих, що сконцентровані на території сучасного Казахстану) була в минулому привілеєм тільки Москви.

На думку З.Бжезінського, США перебувають у досить двозначному становищі стосовно цієї частини Євразії. Так, будучи неєвразійською державою, США фізично не зможуть повністю контролювати місцеву динаміку, але, будучи впливовою світовою державою, не можуть й відсторонитися від включення в регіональні процеси. США стосовно регіону – "ні суверен, ні аутсайдер" [1, с. 178], тож оптимальним варіантом включення Америки у розвиток регіону є створення тут багатополарності. У активній геополітичній грі головні суперники США – Росія та Китай, чії інтереси підкріплюються історичними та географічними факторами. Зрештою майбутнє Центральної Азії З.Бжезінський розглядає як результат множини обставин, які визначатимуть взаємодії інтересів США, Росії, Китаю, Ірану та Туреччини. При цьому суттєве завдання геополітичної місії США у Центральній Азії на цьому етапі стра-

тег вбачає у досягненні та посиленні доволі хиткої регіональної рівноваги для поступової інтеграції центральноазійських держав до глобальної економіки та їхньої поступової регіональної консолідації.

Як і Н.Спикмена, З.Бжезінського по праву можна вважати інтелектуальним продовжувачем Х.Макіндера. Так, теза "батька геополітики" про стратегічний пріоритет недоступного для морських держав осердя Євразії практично визнається в основоположній роботі З.Бжезінського "Велика шахівниця". Крім того, важливий геостратегічний район, суміжний з Хартлендом, який Х.Макіндер визначив як "земля П'яти морів" [19, с. 430], що є відкритим для морських держав за рахунок річок та заток і відтак слугує ключем до панування, фактично збігається з тим, що З.Бжезінський назвав "Європейськими Балканами", котрими, на його думку, є закаспійські частини сучасної Центральної Азії [5]. Потягуючи під вплив великих держав протягом різних епох, "земля П'яти морів" незмінно отримувала географічне розширення в бік Росії та сучасної Центральної Азії. Саме така геополітична та історична обстановка спонукала стратегів ХХ ст. розглядати регіон як больову точку "осошової континентальної держави" і як територію, яка є життєво важливою для держави, котра займає позицію домінування в Євразії.

Таким чином, більш ніж столітня історія модерної англо-американської геостратегічної думки, нарідним каменем котрої від самих початків її формування стала теорія Хартленду, засвідчила те, що Центральна Азія розглядалась і продовжує розглядатися нею як ключове геополітичне утворення в Євразії. Після розпаду СРСР, початку формування нового міжнародного порядку та актуалізації проблеми контролю над світовими енергетичними ресурсами увага до Центральної Азії з боку американських міжнародних стратегів посилилася.

Список використаних джерел:

1. Бжезінский З. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы). / Пер. О. Ю. Уральской – М.: Международные отношения, 1998.
2. Данков А.Г. Британская историография второй половины XIX в. Об англо-русских противоречиях в Центральной Азии. / Вестник Томского государственного университета. – 2007. – № 300-1. с. 87 – 90.
3. Исмаилов Э., Папава В. Центральная Евразия: геополитическое переосмысление. – Стокгольм, "СА&СС Press". – 2010.

Г. Мингазутдинова, асп.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев.

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ В БРИТАНСКИХ И АМЕРИКАНСКИХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЯХ XX ВЕКА

В статье анализируется роль и функции региона Центральной Азии, отраженные в работах выдающихся геополитиков США и Великобритании XX века.

Ключевые слова: Центральная Азия, геополитика, Хэлфорд Макиндер, Николс Спикмен, Збигнев Бжезінский.

G. Mingazutdinova, Graduate Stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv.

CENTRAL ASIA IN BRITISH AND AMERICAN GEOPOLITICAL CONCEPTS OF THE XXTH CENTURY

The article delivers analysis of the Central Asia's role and functions expressed in the works of the distinguished geopoliticians of the USA and the UK of the XXth Century.

Key words: Central Asia, geopolitics, Halford J. Mackinder, Nicholas J. Spykman, Zbigniew Brzezinski.

4. Лаумулин М.Т. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Том III: геополитика и международные отношения (вторая половина XX – начало XXI вв.). – Алма-Ата: КИСИ, 2009.

5. Максименко В. Центральная Азия и Кавказ: основание геополитического единства. / http://www.ca-c.org/journal/2000/journal_rus/cac09_2000/08.Maksimien.shtml

6. Парамонов В. Геополитика и Центральная Азия. / "Полемика", выпуск 5. / <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/05/par/>

7. Aijan Sharsherova. Political Construction of Geography: the US and Russian Concept of Central Asia. Polis Journal Vol. 2, Winter 2009, University of Leeds, p. 27 – 30.

8. Anita Sengupta. 9/11 and the Heartland Debate in Central Asia. / <http://www.ca-c.org/journal/2005-04-eng/06.senprimen.shtml>

9. Benno Teschke. Geopolitics. Historical Materialism, Vol. 14:1, Leiden, 2006, p. 327 – 335.

10. Christopher J. Fettweis. Eurasia, the "World Island": Geopolitics and Policymaking in the 21st Century. Parameters, Summer 2000, p. 58 – 71.

11. Emre Iseri. The US Grand Strategy and the Eurasian Heartland in the Twenty-First Century. Geopolitics, 14:1, 2009, p. 26 – 46.

12. Fabrizio Vielmini. The Influence of Mackinder's Theory on Current U.S. Deployment in Eurasia: Problems and Perspectives. / http://www.ca-c.org/journal_eng/cac-04/08.veleng.shtml

13. Fairgrieve J. Geography and World Power. – L.: Univ. of London Press, 1927.

14. Federico Bordonaro. Rediscovering Spykman – the Rimland, Geography of Peace and Foreign Policy. / http://www.exploringgeopolitics.org/Publication_Bordonaro_Federico_Rediscovering_Spykman_Rimland_Geography_Peace_Foreign_Policy.html

15. Francis P.Sempa. Spykman's World. / http://www.unc.edu/depts/diplomat/item/2006/0406/semp/sempa_spykman.html

16. Halford J. Mackinder. Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction. (With a New Introduction by Stephen V. Madineo). National Defense University Press, Washington, D.C., 1942.

17. Halford J. Mackinder. The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal, Vol. 23, No 4 (Apr. 1904), p. 421 – 437.

18. Halford J. Mackinder. The Round World and the Winning of Peace, Foreign Affairs, an American Review, Quarterly (1942/1943), 21:1/4, p. 525 – 605.

19. Levent Hekimoglu. "Whither "Heartland"? Central Asia, Geography and Globalization. / <http://www.ca-c.org/journal/2005-04-eng/09.hekprimen.shtml>

20. Margaret Scott, Westenley Alcenat. Revisiting the Pivot: The Influence of Heartland Theory in Great Power Politics. Macalester College, May 9th, 2008.

21. Michael P. Gerace. Between Mackinder and Spykman: Geopolitics, Containment and After, Comparative Strategy, 10:4, 1991, p. 347 – 364.

22. Michel Hess. Central Asia: Mackinder Revisited? The Quarterly Journal, Vol. III, No 1, March 04, p. 95 – 105.

23. Nick Megoran, Sevara Sharapova, Alisher Faizullaev. Conference Report "Halford Mackinder's "Heartland" – a Help or Hindrance? The Geographical Journal, Vol. 171, No. 2, June 2005, pp.177 – 178.

24. Overview of Oil and Natural Gas in the Caspian Sea Region. / <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=CSR>

25. Paulo Duarte. Central Asia and the Great Games: Different Times, the Same Game? / http://rc41.ipsa.org/public/Madrid_2012/duarte.pdf

Надійшла до редакції 04.09.13